

JÄRÖARNA

Natur

Tätt, tätt intill Helgerumslandet och lika tätt intill varandra ligger de båda Järöarna. Stora Järö i söder och Lilla Järö norr därom. Tillsammans skyddar de Helgerumslandets sydöstra utmarker som en varm famn. Båda öarna är fullständigt amöbaformade, med glon som tränger djupt in på land och uddar som sticker lika långt ut. I dag är de båda öarna mycket mer halvöar och fastland än vattenomflutna öar. Flertalet av de för inte så länge sedan öppna sunden, är mer eller mindre uppgrundade, som en följd av landhöjning och igenväxning. Så finns idag landförbindelse mellan Stora Järö och Åskestock och mellan Lilla Järö och Helgerumslandet. De enda ännu öppna sund är de trådsmla vattenspeglarna i Stor- och Lillsundet samt Borrsundet, vilka ännu skiljer de båda Järöarna från varandra samt det lika smala Brosundet, som avskiljer Stora Järö från Helgerumslandet. Den mäktiga vattenspegeln mellan öarna och fastlandet är idag mer att likna vid en stor insjö, rikt förgrenad i fjärdar och sund.

Trots det havsnära läget har Järöarna mycket mer inlandskaraktär än skärgårdsdito. Båda öarna är mäktigt höglänta och domineras av berg i enorma variationer. Stora Järö har klackar på över 30 meter över havet och merparten av ön ligger mer än tio meter högt. Lilla Järö är något lägre. Här finns allt från den dramatiska Loreleilika klippan som häftigt bryter vattenytan, till den enorma isslipade hällen som graciöst likt en ballerina sjunker ner mot havet.

Klipphällar, väldiga som salsgolv, breder ut sig på flera håll, högt som lågt. Berggrunden domineras av svart diabas, som tillsammans med barrskogsridåerna skänker landskapet en mörk kolorit. Skogen växer merendels ända ner till vattenbrynet och formar ett brett och mörkt grönt penseldrag som skiljer hav från land. Där Lilla Järö möter fastlandet trotsar den vågskurade klippan skogsdominansen och tonar fram likt ett brett ockragult band.

Historia

Förhistoria

Stora Järö är som påpekats en höglänt ö och Lilla Järö något lägre. De mer höglänta delarna var redan under avlägsen stenålder vattenbefriade och användbara för människan. Med ett högre vattenstånd var Järöarna en del av en forntida innerskärgård med rika fiskevatten. Det finns gamla obekräftade

uppgifter om stenyxor påträffats på ön. Vilken typ av yxor och under vilka omständigheter de är funna, är helt okänt. På Stora Järös nordvästra udde, på en bergklack strax innanför Laholmen, finns en stensättning med ursprunglig diameter på ca tre meter. Stensättningen är tyvärr omrörd och skadad. Men även en skadad stensättning visar att människor uppehållit sig på platsen under en längre tid. Stensättningar av detta slag har använts som gravar under bronsålderns andra hälft och långt in under järnålder, lokalt även senare.

Namn

Namnet Järös betydelse och uppkomst är ännu outforskade. 1543 skrevs det "hiaerö". Trots den idag stora likheten med namnet Järsö tvärs, över vattnet, har de båda namnens historia inget med varandra att göra.

Brosundet har, enligt den muntliga traditionen, namn efter en träbro som en gång överbryggat vattnet här.

Jordnatur

År 1543 omnämns 3/8 mantal "hiaerö" som en dekanegård. Gården bör då ha varit i drift någon eller några mansåldrar för att ha hunnit bli etablerad. Dekanegårdar var jordagods som hörde till dekanatet i Linköpings stift. Dekanatet bildades 1275 och i Tjust fanns 1544 hela 63 dekanehemman. Dessa var i princip skattebefriade. Naturligtvis drogs alla dekanegårdar efter reformationen in till kronan. Alla med undantag av de inom Gladhammars rättardöme, som 1562 övergick till de Mornays grevskap. Järö blev därmed en frälsegård om ett helt mantal. Efter de Mornays avrättning 1574, valsade grevskapsgodset en tid fram och tillbaka i den karusell av jordaköp och donationer som präglade tiden efter Gustav Vasas död. Järö hamnade efter många turer 1697 som frälsegods under Helgerum. Och kom att förbli under Helgerum i ända fram till 1900-talets början.

Bosättning

Stora Järös tidiga historia är lika svåråtkomlig som alla andra öars, som inte gjort mycket väsen av sig. Vi vet sålunda ingenting om när ön först bebyggdes eller förhållandena innan dess. Inte heller känner vi orsaken till bosättning. Lilla Järö förblev obebyggd till långt fram i tiden. Vi kan förmoda att händelseutecklingen på (Stora) Järö är analog med den på flertalet öar av samma storlek och närhet till fastlandet. Läget för en bosättning här, med bättre närhet och tillgång till fiskvatten, var egentligen mer optimalt än inne på fasta land. Järö glo måste -med ett lite högre vattenstånd- ha varit en fromidabel naturhamn. Ön är lika väderskyddad och lättillgänglig som ett hemman inne på fastlandet. Järö är ju de facto mycket mer fastland än skärgård. Det kan inte varit mer strapatsrikt att bo och bruka marken här än någon annanstans. Förmodligen togs ön i bruk någon gång under senare delen av medeltiden. Kanske efter att ha nyttjats som extensiv betesmark av någon gård inne på fastlandet. Fisket och betet bör tillsammans ha gett en fullgod försörjning. Ön är stor och betesmarkerna vida. Vi vet att ön 1543 räknades som ett hemman.

Kartering

Hur som haver, finns på Järö 1627 en landbo som skattade för ett sto, en ox, två tjurar, sju kor och en försvarlig hjord får och getter. Ett så stort boskapsinnehav visar tydligt att ön erbjöd ett gott och relativt vidlyftigt bete. Som på flertalet öar vi denna tid finns ingen bruten åkermark.

Av många olika anledningar, men godstillhörigheten är självfallet den viktigaste, har flertalet av de bebodda skärhemmanen i Västrums socken aldrig skiftats. Detta gäller också Järö. Tyvärr, finns alltså inga sedvanliga skifteskartor över ön. Det enda som finns är en avmätning från 1787, som det företagsamma bergsrådet P C Cederbaum (1733 -1795) på Helgerum lät upprätta. Inte bara Järö karterades, utan det mesta jordagodset under under Helgerum. Den anlidade lantmätare Didricksson värderade jord och skog och upprättade en vackert kolorerad karta över Järö. Två åkergården sydost om byn, ner mot gloet är utritade. Desamma som än idag utgör öns åkermark, fast nu sammanslagna och något utökade. Åkermarken är uppdelad i smala oregelbundna parceller av en mängd avvattningsdiken. Resten av ön är ”Hagmark”. Holmen närmast Stäket beskrivs som bergig hårdvall. Karteringen är mycket ordknapp och rationell.

Ett snabbt ögonkast på kartan och man tror sig se dubbelt. Bebyggelsen tycks vid tillfället utgöra två gårdarekräftor, men inget på kartan eller i akttexten bekräftar detta. Däremot vet vi att det på Järö 1795 fanns två gårdar att dela på bruket av ön.

Raab

Under Carl Raabs tid som ägare till Helgrum (1842-1902) skedde stora omvälvningar inom godset, bla lät han avhysa byn Järö för att uppföra en arbetarbostad med plats för flera familjer. I och med denna radikala åtgärd kan man säga att Järö permanentades eller hindrades att vidare utvecklas enligt tidens gilla gång. Raab var en nytänkande man, men också mycket intresserad av arkitektur och nybyggnation. Flera byggnader inom godsets domäner har uppförts utifrån samma tanke och ideal, som den arbetarbostad han år 1870 lät uppföra på Järö, tex ”bläckhornet” på Skaftet och ”tvillinghuset” på Äskestock.

Vid sekelskiftet 1900 bestod ön återigen bara av en gård, men också en liten lägenhet Stenbo, sedemera torpet Broasken. Under 1900-talets första hälft friköptes Järö och drevs som ett privat jordbruk. På den ekonomiska kartan från 1945 kan vi se att åkerarealen har utökats sedan 1787. Flera sankområden har avvattnets och omvandlats till åker. Alla åkrar är arealmässigt stora men fullständigt amöbaformade av den omkringliggande terrängen. De ligger spridda på den västra och mellersta delen av ön. I öster finns bara utmark med magert bete.

Fiske

Det fiske som bedrivs från Järö har troligen varit mest till husbehov. Man har lång väg till fria öppna vatten och de egna vattenområdena var och är inte så stora. Inga uppgifter om Järö finns i den fiskestatistik som upprättades 1880. Inte heller i senare statistik dyker namnet upp. Icke desto mindre heter den absolut östliga udden på ön Håmudden och det kan bara betyda en sak: här har varit en utmärkt plats för en ålhomma. Troligtvis fiskade inte arbetarna som bodde på Järö, mer än möjligtvis till eget husbehov och sällsynt nöje. När fastigheten friköptes från godset, blev fisket åter viktigt i hushållningen. Så uppges 1938 att ”Saltsjöfiske bedrivs.”

Lilla Järö

Lilla Järö är ingen egen jordregisterenhet utan hör under Helgerum. Trots namnet har ön aldrig hört till Stora Järö. Namngivningen är troligen endast ett utslag av det geografiska läget. På avmätningsskartan från 1787 är Lilla Järö bokstavligen en vit fleck på kartan.

Den enda bebyggelse som finns på ön är torpet Lugnet, längst ner på öns södra spets, men placerat högst upp på klippan innanför Yttre Flagen. I ryggen har bostället ännu en åkergräde och vid fötterna nere vid strandkanten en sjöbod. Det har funnits ett torp kallat Lilla Järö torp som byggdes 1818 av en Samuel Westergren med hustru Lena Lustig. Är Lugnet detta torp?

Just där Lilla Järö vuxit samman med Helgerumslandet bryts den ganska monotona mörka och barrskogsdominerade strandlinjen av en magnifik berghäll som kastar ljus över nejden och öppnar skogen. Människan har också hjälp till och under tidernas lopp försett sig med sten ur den väldiga klippan. Ställvis är det lilla stebrottets sidor så jämna och släta att de mer tycks formade av ett mjukt material i form. Kanter är knivvassa och absolut rätvinkliga.

Bebyggelse

Det flerfamiljshus Raab 1870 lät uppgöra på Järö har en mycket medvetet utformad exteriör, mer att likna vid drottning Viktorias Solliden eller en funkisvilla från 1930-talet än en arbetarbostads från 1800-talets slut. Huset ligger herrgårdslikt på bytomtens högsta punkt. Det är uppfört i två våningar och har absolut kvadratisk grundplan. Stengrunden är högt murad av natursten och tycks som en naturlig förhöjning av själva klippan huset ligger på. Ytterväggarna är putsade och vitmenade. Fasaderna är mycket sparsmakat och symmetriskt uppbyggda enligt en nästan funktionalistiskt enkel klassicistisk stil, kanske med inspiration från den sk Tjustempiren. Det toppiga tältaket är täckt av tunga skifferplattor och kröns mitt på av en vitmenad skorsten. Byggnaden är uppförd direkt på hälleberget, på ett gigantiskt stort, absolut slätt och jämnt klippgolv. Dörrstenen utgörs av urberget självt. I huset fanns ursprungligen flera lägenheter.

Invid klippgolvets östra sida står ett timrat magasin, som kanske fått stå kvar sedan Järö bys dagar. De timrade väggarna är rödstrukna men urblekta, dörren mycket kraftig och ihopsatt av grova bärder i mönster.

Några få sommarstugor på avstyckade tomter, har rests mellan huvudbyggnaden på Järö och Broasken. De ligger som en avskiljande gärdesgård mellan de båda gamla boställena.

På Lilla Järö finns endast ett litet torp på en klippa högst ovanför Yttre Flagen, Lugnet kallat. Lugnet motsvarar på alla sätt och vis ett större torp i kustbandet: En rödstruken enkelstuga med höjd och gaveln vänd mot vattenet. En lika rödstruken ladugård av senare datum och nere vid strandkanten en liten timrad sjöbod, också den rödstruken

Där ön möter Helgerumslandet har några få tomter, som ett bälte tvärs över den smala ön avstyckets under sen tid och bebyggts med sommarstugor och villor.

Nuläget

Den magnifika arbetarbostaden på Järö är i princip exteriört oförändrad sedan uppförandet. Huset bebos året runt, men nu som enfamiljsbostad. Den forna arbetarbostaden har omvandlats till en mäktig villa. Jorden brukas inte längre. De forna inägomarkerna är till störst delen helt återtagna av den omkringliggande naturen.

Stenbrottet på Lilla Järö används idag som parkeringsplats. Vid stranden finns en hamn som för många är porten ut till skärgården. Torpet Lugnet har inte mycket förändrats sedan det brukade under 1900-talets första hälft. Det nyttjas idag som fritidsbostad.

Skydd och förordningar

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriet arkiv

Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén 2002

Frälsegods i Sverige under storhetstiden. Johan Almquist 1976

Gods och gårdar. Kalmar län. 1938

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883